

SZATMÁRI JUDIT

Ravasz László püspöki vizitációi

A Dunakanyartól a Délvidékig tartó evangelizációs út

Ravasz László püspöki vizitációját joggal nevezzük a református egyház legnagyobb evangelizációs útjának a 20. század első felében.¹ A vesztes háború, forradalmak, Trianon után az Erdélyből átjött, frissen megválasztott püspök a Dunamelléki Református Egyházkerületet tíz esztendő alatt „végigprédikálta” és egyúttal felmérte a munkaterületet, hogyan lehetne előkészíteni illetve folytatni az egyházi megújulást, megerősödést.

1921 fordulópont volt az egyházkerület életében: márciusban elveszítette püspökét, Petri Eleket. A főpásztorra emlékező Darányi Ignác főgondnok a következő szavakkal jellemezte az elhunyt püspököt: „Nincs is egy lelkész vagy tanító kerületünkben, aki haragot érzett volna iránta és nem volt nagy egyházkerületünknek egy tagja, akit ő valaha megbántott vagy üldözött volna.”² Az idős, megfáradt püspök már nem lett volna képes az újjáépítésre, ahhoz a generációhoz tartozott, akinek az életérzését a következő mondat fejezte ki: „Romok közt tévelyegve járunk, idegenné lett egész világunk.”³

A sokféleképpen megtépzott egyházkerületben – legdélebbi egyházmegyéjét, az alsóbaranyai egyházmegyéjét elszakította Trianon, a felsőbaranyai egyházmegye déli része szerb megszállás alatt, a forradalmakat átélte Budapest megtelt az elcsatolt területekről odaáramlott menekültekkel – új, friss erővel bíró főpásztorra, egyházkormányzóra volt szükség, aki képes az újjászervezés embert próbáló feladatát felvállalni és annak megfelelni.

A Budapesti Egyházköztség lapjában, az Egyházi Értesítőben az elhunyt püspökre emlékező írás már ezt az elvárást fogalmazta meg: „Mindenki érzi, hogy olyan cselekvésre van szükség, melybe ő már nem kezdhetett bele. [...] A sok vezérre áhító lelket s szétforgácsolt erőinket egy célba tömörítő korszak jött el.”⁴

A püspökségre több aspiráló is volt, közöttük két vezér típus – Kováts J. István⁵ és Ravasz László. Ravasz megválasztásának előkészítését és annak lebonyolítását részletesen, bőséges forrást bevonva tárgyalja Hatos Pál Ravasz monográfiája.⁶ Ravasz Lászlót először egyházkerületi lelkésznek kellett megválasztani, a Kálvin téri templom megüresedett szószékére, hogy indulhasson a püspökségért, melyre döntő többséggel választották meg az egyházkerület 1921. június 26-i közgyűlésén,⁷ majd az őszi közgyűlésen, október 1-én ünnepélyes keretek között iktatták be a püspöki székbe.

¹ „A XX. század első felének ez volt a legnagyobb egységes evangelizációs kampánya, vagy ha jobban tetszik, igehirdetői körútja.” Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 172.

² A Dunamelléki Református Egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyve 1921.

³ Ua.

⁴ Egyházi Értesítő. Szerkesztő Takaró Géza, későbbi New York-i lelkész

⁵ Kováts J. István: *Egy élet prédikációja*, Budapest, Magánkiadás, 2005.

⁶ Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök*, Ravasz László élete, Budapest, Jaffa, 2016. 145. sköv. Ravasz életéről lásd még Ravasz: *Emlékezéseim* c. memoáron kívül Kósa László (szerk.): *Ravasz László emlékezete. Emlékezés Ravasz László születésének 125. évfordulóján*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2008., Kiss Réka: Ravasz László püspöki működése, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, I. kötet, 537–577.

⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyve, 1921. június 26.

Megválasztása után Ravasz László első püspöki útja Baranyába vezetett – nem ő volt az első és nem is az utolsó püspök, akinek első útja Baranyába vitt. Jó száz évvel előtte, Tormási János püspök 1808-ban szintén ezt tette, felszentelése után a baranyai bajok elsimítására sietett.⁸ Abba a Baranyába ment Ravasz, mely rá szavazott – a megszállt alsó- és felsőbaranyai egyházmegye egyaránt rá adta le voksát.⁹ Az egyházkerület vezetése határozott úgy, hogy a megszállás alatt álló alsó- és felsőbaranyai egyházmegye szintén részt vesz a püspökválasztáson, de más egyházkerületekből való gyülekezetek szavazatát nem fogadják el.¹⁰ Erről azért volt fontos rendelkezni, mert a személyes érintkezés sok esetben lehetetlen volt, csak postai úton tudtak a baranyai esperesek az egyházkerülettel kapcsolatba lépni. Három év után először a püspökszentelő október 1-i közgyűlésen köszönthették a felsőbaranyai egyházmegye küldötteit, a távol maradó alsóbaranyai egyházmegyei vezetésnek pedig üdvözlőlevelet küldtek.¹¹

A beiktatás után két héttel érkezett Ravasz Baranyába: „Baranyába a felszabadulás örömeinek friss perceiben mentem, hogy a szerb megszállás, kommunizmus és belső megerőtlenedés által megkísérett, sőt sok helyt megrontott néplelket felemelni és szárnyalni segítsen. [...] Sok helyütt még el sem hervadtak Magyarország kormányzójának útjára szórt virágok, kevés helyen még volt alkalmam átélni a felszabadulás viharos örömeinek utórezgéseiben is hatalmas érzelemhullámaid.”¹²

Valóban, a végeken nagyon várták a püspököt: „A jó Isten segítsen a várva-váró Baranyába! Itt a lelkek örömmel vannak telve azon édes tudattól, hogy szeretett főpásztorunk jön, de nem csak jön, hanem hozza szerető szívét s azon kitüntetését, hogy minket látogat meg először. 'Nagy a mi szívünknek öröme!'” – írta Nagy Zsigmond esperes Kőrösről 1921. október 9-én.¹³ Néhány egyházközség szintén küldött előzetesen „egyházrajzot”.¹⁴ Akár az esperes, akár Kákicsi Kiss Géza vagy a többi lelkész levelét olvassuk, egy pusztuló, elvállastalanodó egyházmegye képe rajzolódik ki belőlük: Zaláta – „makacs, nyakas nép, jóllétében elbizakodott”, sok helyütt a lelkészi terhes fizetés miatt [magas az egyházadó] történetek kitérések, így unitáriussá lettek Zalátán, Turonyban. „A nép rosszindulatú, a pap érdes. Kell-e több?”¹⁵ Egyedül Pécs emelkedett ki pozitív értelemben ebből a közegekből: városi egyház, kiváló, agilis, tehetséges, nagy belmissziói munkát végző lelkésszel (Nyáry Pál), megértő presbitériummal.¹⁶

Ezt az első baranyai utat még nem nevezhetjük a szó klasszikus értelmében vett *canonica visita-*

⁸ Bővebben lásd: SZATMÁRI Judit: Tormási János püspöki beiktatása 1808-ban, *Acta Papensia* 5, 2005/3–4, 89–302.

⁹ A Dunamelléki Református Egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyve 1921. április 7-i rendkívüli közgyűlés 17. pontja: az alsó- és felsőbaranyai egyházmegye részt vesz a püspökválasztáson, de más egyházkerületekből való gyülekezetek szavazatát nem fogadják el. Ravasz volt az utolsó püspök, akit a „teljes” egyházkerület választott meg.

¹⁰ Ha megnézzük a püspökválasztó szavazatok összesítését és leszámítjuk belőle a két baranyai egyházmegye voksait, akkor is dupláját nyerte el Ravasz, mint Kováts. J. István. Ráday Levéltár A/1. b 1921 püspökválasztás iratai. Lásd még erről Kováts: *Egy élet prédikációja*, 290.

¹¹ Dunamelléki Református Egyházkerület nyomtatott jegyzőkönyve 1921. október 1. 3. pont – három év után a felsőbaranyai egyházmegye küldötteit köszönthetik, 21. pont – üdvözlőlevelet az alsóbaranyai em. vezetőségének. 49. pont – az alsóbaranyai egyházmegyéből Magyarországon maradt négy egyházközség sorsát rendezik: Mohács, Kölked, Babarc a felsőbaranyai, Baja a solti egyházmegyébe kerül.

¹² Ravasz László az egyházkerületi közgyűléseken elhangzó püspöki jelentéseiben minden vizitációs útról beszámolt, ezek nyomtatásban évente megjelentek a Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyveiben illetve különlenyomatban is. Továbbiakban Püspöki jelentés, 1922. október 21. 9–10.

¹³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) A/1.b 2463//1921 értesítés a felsőbaranyai esperesnek a vizitációról, Nagy Zsigmond esperes levele

¹⁴ RL A/1.b 2493/1921 Kotzó János Drávaiványi, 1921. okt. 17.; Szél N. Gyűd, 1921. okt. 21.; D Szöllőssy Antal Drávacsepely, 1921. okt. 18.; Kiss Géza Kákics, 1921. okt. 18.

¹⁵ RL A/1.b Turony

¹⁶ RL A/1.b

tiónak, inkább pásztori és igehirdetői út volt az új püspök részéről. Kilenc év múlva tért vissza Ravasz az alsóbaranyai egyházmegye „szabályos” egyházlátogatására 1930-ban.¹⁷ Húsz évvel megválasztása után, 1941-ben pedig a visszatért alsóbaranyai egyházmegyét vizitálta Ravasz. 1921 őszén a baranyai lelkészek és presbiterek nyolc helyen – Katádfa, Sellye, Zaláta, Kémes, Harkány, Siklós, Turony, Pécs – gyűltek össze, ahol a püspök istentiszteletet tartott, küldöttségeket fogadott, presbiteri gyűlést tartott.¹⁸ Ezen az első látogatáson, amint a püspöki jelentésből kitűnik, a két legfontosabb kérdés az egyke¹⁹ és a kommunizmus hatása volt.

A püspöki vizitációk tíz esztendeje alatt Ravasz László mintegy 250 gyülekezetet látogatott meg, a Balatontól a Tiszáig, a Dunakanyartól az új baranyai határig, mind a hét egyházmegyét végigjárta.²⁰ (A nyolcadik egyházmegyére, az alsóbaranyaira 1941-ben került sor.)²¹ Ezzel a nagy vállalkozással két nagy, 19. századi elődje, Szász Károly és Báthori Gábor püspökök példáját követte.²² A sorrend: 1921. baranyai egyházmegye – pótlás 1930-ban, 1922. tolnai, 1923. külsősomogyi, 1924. solti, 1925. kecskeméti, 1927. vértessaljai, 1928. pesti egyházmegye.

1922-től, a tolnai egyházmegye vizitálásától alapos előkészítéssel zajlott a püspöklátogatás. Részletes, egységesen nyomtatott kérdőív készült, mely alkalmas volt az egyházközség állapotának teljes körű felmérésére. Ezt előre megkapták a lelkészek kitöltésre, hogy a püspök jelenlétében megtartott presbiteri gyűlésen már csak annak hitelesítésére legyen szükség.²³

„Püspöki egyházlátogatás adatai” – statisztikai adatlap az egyházközség állapotáról.

I. Általános tájékoztató: az egyházi névtári adatokhoz hasonló információk felsorolása az egyházközségről, térkép elhelyezkedéséről. Milyen az egyházközség és politikai község viszonya? Gyülekezet összetétele?

II. Hit és erkölcsi élet. A/ Istentiszteletek: Vasárnapi délelőtti és délutáni igehirdetés mikéntje, az istentiszteleten való részvétel aránya? Tartanak-e hétköznapi, gyermek és házi istentiszteletet? Keresztelés módja, szokásban van-e még az egyházkezelés? Mikor szolgáztatik ki az úrvacsora és milyen agendával? Hogyan folyik a katekizálás? Konfirmáció – oktatás módja, időtartama, mely életkorban? Házasságkötés: polgári házasságkötést követi-e az egyházi, vegyes házasságok aránya, reverzálás? Temetés: szokások, liturgia, van-e egyházi temető, gondozása, jövedelme? Áttérés: törvényi rendelkezésnek megfelelő-e, gyermekek vallását eszerint rendezik-e?

B/ Pásztori és belmissziói munka. Vezet-e a lelkész lelkipásztori naplót? Tartanak vallásos estélyt? Van-e vasárnapi iskola? Milyen egyesületek vannak? Énekkar? Gyülekezeti könyvtár? Folyik-e szegénygondozás? Milyen a presbiteri munka? Jelentkeztek-e szekták? Melyek a rossz szokások, tömegbűnök? Gyakorolnak-e egyházfegyelmet? Az adakozás mértéke? Folyik-e szórványgondozás?

III. Iskolauty. A/ Általános kérdések az iskolákról: iskola és fenntartója, tanítási nyelv, tankönyvek, felszereltség, államsegély.

¹⁷ Püspöki jelentés, 1930; RL A/4 Felsőbaranyai egyházmegye iratai, 74. doboz

¹⁸ A látogatásról rövidebb és hosszabb beszámolók a püspöki jelentésen kívül: *Egyházi Értesítő* 17, 1921/44, 1921. okt. 30., 355.; *Baranyai Kálvinista Lobogó* 8, 1921; Baranyai egyházlátogatás kézirata RL A/1.b 2571/1921

¹⁹ Az egyke-kérdéshez lásd: Hatos: *Szabadkőművesből*, 190. sköv.

²⁰ Uo. 168. sköv., Kiss: Ravasz, 548–549., Szatmári: Tormási

²¹ Délvidéki útjára 1941-ben került sor. Püspöki jelentés, 1942

²² A püspöki vizitációk anyagát ld. a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában: RL A/1. b 1790-1848. G Báthori Gábor vizitációja 1816-1819; RL A/1. i. Szász Károly vizitációja 1885-1893, Ravasz László vizitációja 1920-1930

²³ A Ravasz vizitáció kitöltött kérdőívei RL A/1.i

B/ Mindennapos elemi népiskola: Hány osztályú? Vannak-e külön osztályok? Iskolai év időtartama? Folyik-e hitoktatás? Kötelező tárgyakon kívül milyen egyéb ismereteket oktatnak?

C/ Ismétlő elemi iskola: hasonló kérdések, mint előzőnél.

IV. Egyházkormányzat: Hány tagú és mikor választották a presbitériumot? Szabályosan vezetik és őrzik a gyűlési jegyzőkönyveket? Milyen a gyülekezet iratkezelése? Mióta vannak meg az anyakönyvek?

V. Egyházi vagyon: Ingó és ingatlan vagyon felsorolása, ennek állaga, telekkönyvezése, biztosítása. Egyházi jövedelmek díjlevelek, alapítványok ismertetése. Milyen segélyben részesül az egyházközség a községhez, az állam, a község vagy a kegyúr részéről? Milyen az egyházi adó mértéke?

Az adatlapot végül statisztikai összegzés zárja a lélekszámváltozásról: született-meghalt, házasság, reverzális, konfirmáció, iskolások száma.

A hitelesített kérdőívekhez minden egyházközségben jegyzőkönyv készült a püspök jelenlétében tartott presbiteri gyűlésről, s általában rövid gyülekezettörténet is szerepel mellette, mely többnyire a gyülekezetnek Szász Károly 1880-as években tett látogatása utáni időszakát mutatja be. Az 1923-as külsősomogyi vizitációtól kezdve pedig fényképekkel is kiegészült az egyházlátogatás anyaga – templom, iskola, presbitérium fotója. Ezek részben egyházmegyénként albumokba kötve,²⁴ részben az egyes gyülekezetek jegyzőkönyveihez egyesével csatolva maradtak fent.

A három hétig is eltartó tartó vizitációs út (solti egyházmegye látogatása majdnem négy hétig tartott 1924-ben) igen kimerítő volt a püspök számára, amint ezt Kováts J. István lelkészi főjegyző, több útján kísérője feljegyezte visszaemlékezésében: „Járás határán a főszolgabíró fogadja a püspököt, a község határában a közigazgatás, a templom előtt az egyházközség.”²⁵ A fogadtatás után a templomban istentisztelet, majd presbiteri gyűlés következett, ha volt, akkor a középiskolák megtekintése, az elemi iskola már nem fért a szoros programba. Ugyanaznap délután pedig a következő egyházközségben ugyanez a menetrend, s ez két hétig folyamatosan. Ravasz püspök vonattal, hajóval, autóval és fogattal járta végig az egyházkerületet, „mobilis püspökként”²⁶ az egyházfő új típusát testesítette meg, aki az adminisztráló-reprezentáló egyházfő szerep helyett a folyton úton járó evangelizátort helyezte előtérbe. Amint írta: „Állandó erőfeszítésbe került körutamat csendesen, de határozottan visszatartani attól, hogy a külső dísz és fogadtatás fénye, s az ezzel járó ünnepi megnyilvánulások el ne takarják a lényegét, az Ige diadalútját.”²⁷ A püspök látogatása egy-egy egyházközségben maradandó nyomot hagyott, ami akár évtizedekre kihatott. A vizitáció mint hajtóerő megmozgatta az egész egyházkerületet, a templomok, a parókiák, az iskolák külső rendbetétele, legalább egy tisztasági festés, a gyülekezetek vezetésének presztízskérdés volt: „Minden püspöki látogatást nagytakarítás előz meg. Egy év alatt e téren annyi munkát végeznek a gyülekezetek, mint máskor 10-20 év alatt. Kifestenek, rendbe szednek, renoválnak minden épületet, megcsinálnak minden kerítést. Egy-két szomorú kivételt nem számítva, minden templom, minden gyülekezet olyan, mint egy felékesített menyasszony.”²⁸ A külső csinosítása mellett – amit a vizitációhoz készülő fényképanyag jól dokumentál – azonban éppilyen hangsúlyt kapott a kérdőívek révén a belső, a lelki állapot felmérése, élő-fejlődő vagy pusztuló-fogyó közösséget talál-e a püs-

²⁴ RL A/1. ikl. Fényképek 1452. külsősomogyi, 1453. solti, 1455. kecskeméti, 1459. Bp. Tisztviselőtelep–Külső–Ferencváros Emlékezet temploma, 1464. pesti, 1466–1467. vértessaljai, 1468–1469–1470. felsőbaranyai albumok

²⁵ Kováts: *Egy élet*, 290.

²⁶ Hatos: *Szabadkőművesből*, 168.

²⁷ Püspöki jelentés, 1923, 21.

²⁸ Püspöki jelentés, 1925, 12.

pök. A kérdőív hit és erkölcsi élet, pásztori munka és belmissziói kérdéseire adott válaszaiból láthatjuk az egy évtizednyi idő alatt is észrevehető folyamatokat: a hagyományos, népi vallásosság eltűnését, ugyanakkor az előbb a centrumban Budapesten, majd onnét kisugározva a perifériák felé, megjelenő új típusú, egyéni kegyességen alapuló hitélet megjelenését az erősödő belmissziós-evangelizációs munka eredményeként. A püspök az esperesi jelentéseket összegezve már az 1927-es egyházkerületi közgyűlésen ennek látható jeleiről számolt be: „A hit és erkölcsi élet terén nem tapasztalunk valami új, forradalmi előretörést, de mindenütt észlelhető a gyülekezeti munkának új, modernebb módszerekkel való gyakorlása. Vallásos estélyek, énekkarok, bizonyos ifjúsági munka majdnem minden gyülekezetben van. Ezeket a megmozdulásokat kell továbbfejleszteni és rendszeresíteni.”²⁹ A vizitációk lezárulta után tíz évvel Ravasz a missziói munka további eredményeiről szól: „A misszió ügye lassan és egyenletesen halad előre. A vasárnapi iskolai munka egyre több áldást mutat, különösen olyan nagy gyülekezetben, ahol nincsen református iskola, annál több az elhagyott és gondozatlan gyermek. Ifjúsági munkánk viszont falusi gyülekezetekben fejlettebb. Az idén megalakult az első dunamelléki népfőiskola is.”³⁰

A két háború közötti Magyarország társadalmának súlyos demográfiai problémája, az egykekérdés épp a Dunamelléki Református Egyházkerület területén – Ormánság, Somogy, tolnai Sárköz – jelentkezett, a református kisgazda-társadalomban, a reformátusság gerincében.³¹ Az Erdélyből érkező Ravasznak különösen rossz volt látni, tapasztalni, hogyan fogy önszántából a magyarság. Kálvin téri lelkészi beköszöntő beszédében 1921 nyarán Trianonról szólva a következőt mondotta: „Ha egy koporsó nagyon fáj, tudd meg, hogy egy nagyszerű jövődönök bölcsőjét faragják körülötte...”³² Így érthető, hogy első baranyai útján 1922-ben még igen keményen szólt Ravasz a kérdésről. Különösen fontosnak tartotta, hogy foglalkozzon ezzel a problémával, jelentéseiben az egyes egyházmegyék meglátogatása után több alkalommal kitért az egyke „nemzetromboló bűnére”. 1922-es püspöki beszámolójában, mely felsőbaranyai és tolnai vizitálása eredményeiről számolt be, erős szavakkal kelt ki az egyke ellen: „nem mondom el, milyen mély megindultsággal, haraggal, keserűséggel, fel-fellobbanó és kihunyó reménységgel küldöttem ellene.”³³

Ravasz püspök kemény hangvételű szavai 1930-as ismételt baranyai látogatásakor már szelídebbre váltottak, megértőbb lett a hozzáállása.³⁴ „Baranyában az elnéptelenedés folyamata mindenütt csökken, sokhelyt határozottan megállott és nem egy gyülekezetben már szaporodásról lehet beszélni”³⁵ Úgy találta, hogy a férfiak kezdik belátni, hogy az egyke nem gazdasági előny, hanem a gazdasági pusztulás útja. Folytatni kell „a lelki ostromot, melyben nem a dorgálás a fő, hanem a szeretet.” (Ehhez eszköz a kis gyülekezetekben is lehetőleg megtartani a lelkészt és az iskolát.) „A baranyai kérdés még a kezdet kezdetén áll és nagyon sok gondot, munkát és imádságot fog igénybe venni, amíg megoldódik.”³⁶

A Dunamelléki Református Egyházkerületben a csökkenő lélekszámú egyházközségek mellett ott voltak az óriásivá növekvő városi gyülekezetek. Az egyik helyen elfogytak a hívek s nem maradt anyagi erő a lelkészi fizetéshez, így a lelkészek megélhetési problémákkal küzdöttek. Másutt, a nagyobb

²⁹ Püspöki jelentés, 1927, 16.

³⁰ Püspöki jelentés, 1940, 14.

³¹ Hatos: *Szabadkőművesből*, 193. sköv.

³² Ravasz László 1921. július 24-i beszéde, *Egyházi Értésítő* 17, 1921/3, 236.

³³ Püspöki jelentés, 1922, 12.

³⁴ RL A/1.b vizitáció előtti távirata Nyáry Pál esperesnek: „minden, nem egyikés gyermeket, ha jelen vannak szülei, megkereszelek”

³⁵ Püspöki jelentés 1930, 12.

³⁶ Uo. 13.

városokban és legfőképpen pedig Budapesten több ezer lélekre esett egy lelkész – s a lelkipásztorok örökösen túlterheltek voltak. Az egyházkerület vezetésére egyre sürgetőbb feladatként hárult a lelkészek feladataiban, leterheltségében, anyagi helyzetében megmutatkozó különbségek kezelése. Budapest növekedése szakadatlan volt a két világháború között,³⁷ 1928-ban a kétszázezren felüli lélekszámú pesti egyházmegyében csupán a fővárosban 102.000 református élt: „Az egész egyházmegyére jellemző a hívek szakadatlan hullámszerűsége. A nagy budapesti gyülekezetekbe például alig lehet megvonni az egyházközségi vagy parochiális határokat. A hangyabolyoszerű költöződéssel folytonosan változik a gyülekezet népessége és rengeteg munkaerő és költség árán sem lehet a hívek karthotékszerű nyilvántartását megejteni. [...] mintha egy nagy zarándoklás történe a főváros felé; ez az állandóan rajzó tömeg vagy Budapesten vagy pedig a külvárosokban telepszik meg. Míg Baranyában vagy Somogyban a lélekszám stagnálásáról szólnak a jelentések, a Pesti egyházmegye egyik-másik gyülekezetében Amerikát megszegenítő módon szökken fel a gyülekezeti tagok lélekszáma. Mindez kötelességünk teszi, hogy foglalkozzunk a pesti egyházmegye megosztásával.”³⁸

Az pesti egyházmegye 1928-as vizitációja világossá tette az egyházkerület vezetése előtt, hogy a főváros folyamatosan gyarapodó, épülő gyülekezeteinek helyzetét szervezeti szinten is szabályozni kell – Pest és Óbuda egyházjogilag a pesti egyházmegye egy-egy egyházközsége volt –, különben egyre növekvő számú református lakosság marad lelkigondozás nélkül. 1921-ben a Kálvin téri presbitereknek mondta Ravasz, hogy „pásztor, jó pásztor akarok lenni”³⁹ 1923-ban a püspök ismét felvetette Budapest problémáját: „A budapesti gyülekezet ez idő szerint nagyobb annál, hogy sem a szolgálatra álló pásztori erők fel tudják dolgozni. Ezért minden erőt a vallásnevelésre kellene fordítani, hogy a felnövő új nemzedéket nyerjük meg.”⁴⁰ A budapesti, Kálvin téri református egyházközség már 1920-ban is „megagyülekezetnek” számított, ám a következő két évtized olyan mértékű növekedést jelentett fővárosban és az agglomerációban, hogy két egyházmegye alakult ki Budapesten és közvetlen környékén. A Budapesten, a pesti és az óbudai egyházközségben⁴¹ élő reformátusok százezres száma meghaladta a baranyai, solti, somogyi, tolnai és vértessaljai egyházmegye együttes lélekszámát. A probléma egyházjogi szempontból is megoldásra várt, a szavazatjog, teherviselés egyenlőtlenül oszlott meg az egyházkerületben.

Előbb a budapesti egyházmegye alakult meg 1932-ben Szabó Imre esperes, fasori lelkész vezetésével⁴² – Kálvin tér, Belső-Lipótváros-Terézváros, Vilma királynő út, Józsefváros, Tisztviselőtelep, Külső-Lipótváros-terézváros, Angyalföld, Zugló, Kőbánya, Buda, Buda-hegyvidék, Kelenföld, Óbuda, Baross tér fiókegyház, Külső-Józsefváros fiókegyház. Majd 1938-ban a pestkörnyéki egyházmegye szakadt ki a pesti egyházmegyéből Benkő István esperes, rákospalotai lelkész vezetésével⁴³ – Csepel, Pestszenterzsébet, Pestszenterzsébet-Klapka tér, Kispest, Kispest-Wekerletelep, Pestszentlőrinc, Rákospalota-Rákoshely-Rákoskeresztúr, Rákosszentmihály-Sashalom, Rákospalota óváros, Rákospalota

³⁷ 1920-ban Budapesten 938.996 lakos élt, mellette a peremtelepüléseken 304.582; 1930-ban már 1.006.189 és 437.000; 1940-ben Budapest lakossága 1.164.693. Kocsis Károly: Budapest és régiója etnikai térszerkezetének átalakulása 1850-1990, *Földrajzi Értesítő*, 1994/3-4.; LACKÓ Miklós: A két világháború között, *Budapesti Negyed*, 1998/2-3.)

³⁸ Püspöki jelentés, 1928, 13.

³⁹ Ravasz László beszéde a Kálvin téri presbitérium tanácsülésén 1921. május 25., *Egyházi Értesítő* 17, 1921, 189. Ravasz László beszéde a Kálvin téri presbitérium tanácsülésén 1921. május 25.

⁴⁰ Püspöki jelentés, 1923, 11.

⁴¹ A főváros és környékének gyülekezeti fejlődésére ld. MILISITS Máté: A budapesti református egyházközségek, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2006, I. kötet, 303-465.

⁴² A Budapesti Református Egyházmegye alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve, 1932. jan. 6.

⁴³ A Pestkörnyéki Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1938. dec. 8.

újváros, Pestújhely, Újpest, Budafok, Nagytétény, fiókegyházak: Soroksár, Mátyásföld, Csillaghegy, Pilisvörösvár, Budaörs, Törökbálint, Pesthidegkút, Pestszentlőrinc-Erzsébettelep.

A két új egyházmegye nagy munkásgyülekezetei új kihívás elé állították a hagyományosan agrártársadalomra épülő református egyházat: Mi a református egyház programja a szocializmussal és a munkáskérdéssel szemben? Milyen kapcsolatban van a református egyház az ipari munkássággal? Ravasz László úgy látta,⁴⁴ hogy az egyház nincs felkészülve erre, pedig sürgető feladat, hogy megtalálják annak a módját, hogy az evangéliumot eljuttassák ennek az osztálynak, egyházat, templomot adjanak neki.⁴⁵

Még az új egyházmegyék megalakulása előtt megindult a fővárosban a templomépítések sorozata. Míg egykor a Kálvin téren, a Belső-Ferencvárosban telepedtek meg a reformátusok,⁴⁶ most a kezdetben prédikálóállomások, missziói egyházrészek a kezdeti bérelt, alkalmi termeket kinőve saját templomot építettek: „Máról holnapra megduzzadó egyházközségek roppant hamarsággal szerveznek lelkészi állásokat, építenek templomokat. Az élet körülöttük és bennük egyre nő. [...] Az egész egyházmegyében még tán két gyülekezet sincs, amelyik 100 évnél régibb volna, felénél több az, amelyik még 30 éves sincs.”⁴⁷ Így épült fel a kelenföldi (Bocskai út), külső-ferencvárosi (Tisztviselőtelepi/Nagyvárad téri Emlékezet temploma), az angyalföldi Pozsonyi úti és Frangepán utcai templomok és társaik, mígnem 1941-re 22 anyaegyház 20 templommal vagy imaházzal bírt.⁴⁸

Ravasz László püspöki vizitációs körútja egyedülálló teljesítmény volt a 20. században az egyházkerület életében. Jóllehet a püspök szerényen csak előkészületnek nevezte a vizitációt – „Ezt a munkát, úgy, amint elvégeztem, még egyszer újra kezdeni nem fogom. Hiányait pótolom, a kihullott kalászokat felszedem és a leejtett szemeket a nagy szövőszék bordáiba újra beillesztem. De ha nem is kezdem újra, püspöki szolgálatomnak csak előkészítésül tekintem”⁴⁹ – a vizitációból leszűrt tapasztalatok alapján átgondolt egyházszervezői munka eredményezte azt, hogy Dunamellék, a főváros és a vidék reformátussága megerősödött és öntudatosabbá vált a két világháború közötti korszakban.

⁴⁴ Ravasz László nézeteire a munkásságról, szocializmusról ld. Kiss: Ravasz, 556–558.

⁴⁵ Püspöki jelentés, 1928. nov. 10., 15–16.

⁴⁶ „A Kálvin térnél kezdődik a református negyed” Ravasz: *Emlékezéseim*, 1.

⁴⁷ Püspöki jelentés, 1941, 20.

⁴⁸ Uo. 30.

⁴⁹ Püspöki jelentés, 1928, 20.